

Steven Rosenfeld

Dansen om te overleven

De oorlogsjaren van bokslegende Ben Bril

Vertaald door
Inez Hollander

Cossee
Amsterdam

I

Op de vlucht

De bokser staarde naar het sombere landschap door het raam van de auto waarmee ze gevlucht waren. Er stond een harde wind en een kilte nam bezit van de auto die Ben Brill, zijn vrouw Celia en hun vijfjarige zoontje Ab naar Utrecht vervoerde. Ze reden hard, zonder om te kijken. Ben zag de kale velden, de bruine bossen en de eenzame boerderijen voorbijvliegen. Ze woonden in een land dat hij nauwelijks nog herkende, een land waar duizenden Nederlanders zich hadden aangesloten bij de nazi's om alle Joden, tot de laatste man en vrouw, op te pakken.

Zijn gedachten gingen telkens weer terug naar dezelfde vraag: wie had hen verraden? Als in een film zag hij steeds opnieuw de beelden, hoe ze ternauwernood ontsnapt waren, maar hij wist het antwoord niet.

Celia zat voorin met de kleine Ab op schoot. Normaal gesproken was ze bijdehand en spraakzaam, maar nu was ze stil. Ze keek even naar Ben, die zijn blik strak op de weg bleef richten. Celia kende Ben langer dan vandaag. Ze wist dat hij vanbinnen kookte van woede.

Die middag waren ze verrast door twee politieagenten die hun schuilplaats waren binnengevallen. Het was een eenvoudig boerderijtje in het gehucht Stroe. Maanden daarvoor waren ze al ondergedoken, eerst in kerken in de buurt van Utrecht, waar ze woonden, en daarna op het platteland. Soms zaten ze gescheiden van elkaar en soms kwam de jongere

broer van Ben, Herry, met ze mee. Ze verhuisden telkens zodra hun gastheer of gastvrouw nerveus werd. Bijvoorbeeld wanneer de burens iets leken te merken, de patrouilles van de nazi's te dichtbij kwamen of wanneer er irritaties ontstonden.

Celia en Ab waren beneden toen het gebeurde. Zij was in de keuken en Ab speelde op de vloer in de huiskamer. De voordeur vloog open. De indringers schreeuwden: 'Politie, stil blijven staan!' Celia schrok, verstijfde en keek van Ab naar de gewapende mannen die haar naderden. Haar lippen beefden bij het overhandigen van haar legitimatiebewijs. Haar hand had gearzeld toen ze haar tas op het aanrecht probeerde te pakken. Het was een vals legitimatiebewijs, ze kon haar handen maar met moeite stilhouden.

Ben was boven. Hij stond direct op scherp toen hij de mannen hoorde binnenkomen. Zijn eerste impuls was om de trap af te stormen, maar als getraind bokser wist hij dat hij zich moest inhouden. Hij luisterde aandachtig. Misschien kon Celia zijn tegenstanders voor de gek houden, zoals ze wel vaker had gedaan. Ze was klein, stevig, gewend haar zin te krijgen en ze had priemende bruine ogen die je van achter de dikke glazen van haar bril aankeken. Ze zag er niet Joods uit met haar kastanjebruine haar, het volle gezicht en de smalle neus en dunne lippen, en datzelfde gold voor de blonde Ab. Geen van beiden had het donkere haar, de borstelige wenkbrauwen en de grote neus van Ben. Op zijn blauwe ogen na was hij het Joodse stereotype van de nazi's.

De agent had het versleten legitimatiebewijs van Celia opengevouwen en hield het tegen het licht. 'Leugenaar,' snauwde hij en hij zwaaide het document in haar gezicht. 'Je liegt! Dit is een vervalsing.'

'Ik lieg niet,' zei ze verontwaardigd. 'Hoe durf je me een leugenaar te noemen?'

Net als Ben hoopte Celia dat ze de nazi's te slim af kon

zijn. Ze geloofden allebei dat de oorlog niet lang meer zou duren. Ze hadden ruim een jaar na het begin van de Duitse bezetting nog min of meer zorgeloos rondgereden in hun Chevrolet, een zeldzame en opvallende Amerikaanse auto. Bij controleposten konden ze altijd doorrijden en werden ze bewonderend nagekeken, net als voor de oorlog. Als kind was Celia naar Brooklyn verhuisd met haar vader, een getalenteerd diamantslijper en fanatiek gokker, en ze was pas als puber weer teruggekeerd naar Nederland. Ze sprak Engels, Frans en Nederlands en gedroeg zich als een brutale New Yorker. Dat paste goed bij de bravoure van haar man, die zich een weg uit de zware armoede van zijn jeugd had weten te vechten.

Maar in het voorjaar van 1942 begon het net zich om hen te sluiten. De maatregelen van de nazi's, die steeds meedogenlozer werden en Joden isoleerden en uitmolken, bereikten Utrecht. Ben en Celia verborgen hun spullen, sloegen een voorraad eten en contant geld in, en doken onder. De mensen bij wie ze ondergedoken zaten stonden erop dat ze alles, logies en eten, elke week contant betaalden. Dat deed Ben, maar hij mopperde dat het zwendelarij was en dat ze werden uitgebuit.

De verontwaardiging van Celia had geen effect op de twee politieagenten. Integendeel, dat ze zo in de verdediging schoot versterkte alleen maar wat ze al vermoedden; een teken voor Ben dat ze verraden waren. De agent had genoeg van het gesprek. Toen hij de trap zag, duwde hij Celia opzij en snelde hij erheen. Celia knielde bij Ab neer, die zich achter de bank had verscholen. Met getrokken pistool rende de agent naar boven. Ben stond achter de deur van een kleine kamer. Hij wist dat ze niet zonder hem zouden vertrekken.

Ben had de afgelopen tijd voornamelijk boven gezeten – zo was hem opgedragen, om uit het zicht van de burens te blijven. Hij stond midden in de kamer – hij was snel opgestaan toen hij de mannen had gehoord, maar had zijn pas ingehou-

den om te bedenken wat hij het best kon doen. Hij was nooit een denker geweest. Gedurende zo'n twaalf jaar was hij een geweldige bokser geweest en had hij meer dan driehonderd wedstrijden gewonnen, totdat de oorlog een abrupt einde maakte had aan zijn carrière. Hij was nooit knock-out geslagen en had nooit blessures gehad. Maar hij realiseerde zich dat zijn snelle stoten en rappe voetenwerk hier niets uithaalden. Zij hadden wapens en hij had die niet, en hij wist dat hij snel gevonden zou worden. Hij huiverde, pakte zijn portemonnee van tafel en stak die in zijn zak.

Ben deed een stap weg van de deur, in afwachting van de premiejager. Toen agent de deur opendeed, trof zijn blik die van Ben. Hij wees met zijn pistool naar de deur.

‘De kamer uit, en naar beneden...’

‘Stop je pistool weg,’ antwoordde Ben kalm. ‘Ik kom eraan.’

Met zijn armen langs zijn zij liep Ben de gang in. Alhoewel hij al meer dan twee jaar niet meer gebokst had, waren zijn bewegingen heel zorgvuldig gecoördineerd. Langzaam daalde hij de trap af. Zonder naar Celia of Ab te kijken liep hij de huiskamer in en draaide zich om naar de premiejagers.

‘Wat willen jullie?’

‘Jij bent een Jood en je vrouw is een leugenaar,’ antwoordde een van de agenten terwijl hij zijn pistool op hem richtte.

‘Laat ons toch gaan,’ zei Ben nors, ‘we doen geen vlieg kwaad.’

‘Jullie zijn Joden!’ snauwde de agent. ‘Jullie gaan met ons mee, en we halen de boer later op.’

‘Jullie kunnen ons hier laten zitten en de boer met rust laten, hij is een goed mens.’

De agenten zeiden niets, ze hielden hun wapens in de aanslag.

‘Alsjeblieft, jongens, mijn vrouw is ziek,’ zei Ben, met zachtere stem. ‘Jullie kunnen beter gaan.’

Het had geen effect. Ben keek de twee mannen aan. Dit waren eenvoudige jongens, net als die Amsterdamse branieschoppers die hun mond vol hadden over van alles en nog wat maar niet konden boksen. Jarenlang had hij in armoedige sportscholen getraind om dit soort mensen achter zich te kunnen laten. Dit waren geen nazi's.

Voorzichtig schoof Celia naar Ab toe en trok hem tegen zich aan. Ze deed een hand voor zijn mond en streelde met haar andere hand zijn haar. De jongen begreep dat hij stil moest zijn en zich niet moest bewegen.

'Hoeveel?' vroeg Ben terwijl hij zijn leren portemonnee tevoorschijn haalde en op de grond smeed. Die was dik, bijna net zo dik als de broodjes die Ben altijd maakte in zijn broodjeszaak.

De agent die de leiding had aarzelde. Zijn ogen gingen van Ben naar de portemonnee. De agent gebaarde dat zijn collega hem moest oprapen. Hij greep 'm en telde wat erin zat: 1900 gulden, veel meer dan de zevenenhalve gulden die de nazi's betaalden als beloning voor een gevangen Jood.

'Oké, Jodenman. Maar we komen terug, dus je kunt maar beter wegwezen.'

De agent griste het geld uit de portemonnee en liep naar de voordeur. Hij hield de deur open, de koude herfstlucht kroop naar binnen. Langzaam achterwaarts lopend verlieten de mannen het huis, de wapens gericht op het gezin, tot de deur achter hen dichtviel. Opeens was het weer stil in huis, afgezien van het getik van een klok, met de regelmaat van een kloppend hart.

Ben gebaarde naar Celia en Ab dat ze stil moesten zijn. Hij boog zich naar de deur en hield een hand achter zijn oor om beter te kunnen luisteren. Hij hoorde het geluid van een startende auto, de motor sloeg aan en toen stierf het geluid weg. Ben schudde zijn hoofd, pakte zijn portemonnee op en keek

naar Celia en Ab. Weer enigszins rustig staaarde hij naar de deur. Het eerste wat hij zich afvroeg was wie hen verraden had.

‘Vuile rotnazi’s,’ zei Celia vol minachting, haar gezicht nog wit van schrik.

‘Mama,’ klaagde Ab terwijl hij bang aan haar wollen rok trok. ‘Mama!’

Ben liep naar de trap. ‘Verdomme... Verdomme!’ mompelde hij. ‘Celia, je weet wat we nu moeten doen. Ik ga onze tassen halen, pak jij wat eten bij elkaar.’

‘Nee, wacht, wacht,’ stamelde ze. ‘Het nummer. Heb je het nummer van K?’

Geïrriteerd stond Ben stil, één voet al op de eerste trede van de trap.

‘Celia, dat heb jij. En hij zei dat jíj moest bellen als–’

‘Neem jij Ab dan,’ onderbrak ze hem.

Maar Ben negeerde haar. ‘Bel hem gewoon,’ zei hij ongeduldig en hij liep de huiskamer in. ‘En blijf rustig, we moeten rustig blijven.’

‘Rustig? Ik moet rustig blijven terwijl we moeten vluchten als dieven in de nacht, terwijl die rotmoffen al ons geld hebben meegenomen?’

‘Hou op!’ riep hij. ‘We moeten weg en jij moet bellen.’

Maar Celia verroerde geen vin en bedekte haar gezicht met haar handen. Ze geloofde niet dat ze de nazi’s konden ontvluchten door almaar onder te duiken. Ben vloekte inwendig. Toen slofte Celia toch naar de keuken. Ze zag de zwarte telefoon aan de muur, nam de hoorn van de haak en draaide langzaam het nummer van K. De telefoon ging een aantal keer over voor ze een weifelende mannenstem hoorde: ‘Hallo?’

‘Met Ingrid,’ zei ze vlak. ‘Het... het wordt tijd om te gaan winkelen.’

Een vraag van de andere kant.

‘Ja,’ antwoordde Celia, ‘we hebben een lift nodig.’

Ben deed zijn uiterste best om mee te luisteren.

‘Oké. Tot dan.’

Celia draaide zich naar Ben. ‘Goddank,’ zuchtte ze. ‘God-dank.’

Ben kromp ineem. Ze deed nu opeens alsof zij de politie afgeschud had; waren het niet zijn verdiensten waardoor mensen hem hielpen, onder wie ook K? Boksen tijdens de Spelen toen hij vijftien was, wereldkampioen worden op de Joodse Spelen toen hij tweeëntwintig was, acht Nederlandse kampioenschappen op zijn naam zetten in twaalf jaar tijd en tegelijkertijd een eigen bedrijf opbouwen, wat allemaal veel geld opleverde, duizenden guldens die K voor hem bewaarde?

‘Wat zei-ie?’ vroeg Ben. Hij moest rustig blijven. ‘Vertel op. Woord voor woord.’

‘Hij zei: “We kunnen vandaag gaan.” Hij kan ons vanmiddag al komen halen.’

Ben was altijd het kalmst in de ring, waar hij alles kon overzien – hij hield er niet van om de controle uit handen te geven. Vanaf de dag dat hij voor het eerst zijn broers volgde door de kale stegen van Amsterdam om te voetballen met ballen van papier en touw, had hij heel goed zijn eigen boontjes kunnen doppen. Jarenlang gingen de jongens Bril christelijke bendes te lijf die vlak bij het getto aan de andere kant van de Markengracht woonden en die net zo arm waren als zij. Op weg naar huis kwam Ben altijd langs souterrains waar hij door het raam jonge mannen zag trainen. Toen hij elf was, liep hij in zijn eentje zo’n sportschool binnen, mager en vol littekens van zijn knokpartijen op straat. Hij was in de ban van al die jongens die bezig waren bokser te worden. Ben ging niet meer naar school, werd slagersknecht en zocht zijn heil in het strenge regime van de sportschool. Hij vond het betoverend om te leren pijn te verdragen en zonder wroeging

klappen uit te delen. Hij rookte noch dronk en ontdekte dat hij op het gebied van fysieke kracht en ambitie anders was dan anderen.

Maar de oorlog was iets heel anders dan een bokswedstrijd. Het was een gevecht zonder regels. Verraden worden, vluchten voor wapens in plaats van op de vuist gaan, afhankelijk zijn van mensen die je konden redden – het waren stoten die je niet kon zien aankomen. Het ging in tegen alles wat hij in de ring geleerd had. Zijn succes was gebaseerd op het vertrouwen dat hij had in zijn eigen vastberadenheid, niets anders.

‘We moeten weg,’ flapte hij er halverwege de trap uit. ‘We moeten er als eerste aankomen.’

‘Bennie, wáár als eerste aankomen?’ vroeg Celia vermoeid.

‘Naar buiten. Naar dat schuurtje. Zoals we dat ook met Herby gedaan hebben destijds.’

Hij moest iets doen, bewegen, en hij had geen zin om alles uit te leggen.

Celia keek hem bezorgd aan. Natuurlijk wist zij ook wel dat ze op moesten schieten. Ben glimlachte en verdween toen snel naar boven. Celia zei niets meer en zocht ondertussen wat eten bij elkaar. Ze kon maar beter gewoon doen wat hij zei, zoals ze hem ook gevolgd was toen ze elkaar voor het eerst ontmoetten. Ze ging naar bijna elke wedstrijd, elke week weer, en zat in haar mooiste kleren naast zijn oudere broers. Ze schreeuwde en vloekte even hard als de mannen in de zaal, maar was na afloop poeslief. Ben moest zijn eigen gang kunnen gaan, zo had hij ook de bruiloft uitgesteld tot na de Joodse Spelen en de wereldtitel in Palestina. Pas twee jaar na de geboorte van Ab begon Celia eisen te stellen. Ben had voor hulp in de huishouding gezorgd, een kindermisje, en gaf Celia alles wat ze wilde, maar deed toch nauwelijks concessies; hij vertrok om te gaan werken als het nog donker was, kwam terug voor een kop koffie en de krant, ging daarna weer

naar zijn werk en kwam pas 's avonds laat weer thuis, na zijn training.

Ab zag hoe zijn ouders strijd leverden. Hij begreep dat ze in de problemen zaten – dit was niet de eerste keer dat er een pistool op de jongen was gericht. In het voorjaar had Celia hem meegenomen naar Amsterdam, naar Vogeltje, de enige zus van zijn vader. De nazi's hadden de straat afgesloten toen Celia even de deur uit was en de Duitsers gingen van deur tot deur om Joden op te halen. Hij hield zich krampachtig vast aan het overhemd van zijn oom tot een buurman hem wetrok, en het blonde jongetje zogenaamd op zijn donder gaf omdat hij met Joden speelde.

'Mama,' zei Ab opnieuw, en toen harder, 'mama!'

'Ab, Ab, ga hier even zitten,' zei Celia, en ze zette de jongen op een stoel.

'Ik ben bang,' zei hij. 'Ik ben...'

'Niet huilen, schatje, het komt allemaal goed.'

Het kind keek zijn moeder aan. 'Moeten we weer weg?'

'Ja, lieverd. We moeten weer weg,' zuchtte ze.

'Waarom?'

Ze glimlachte naar hem, maar kon hem geen antwoord geven.

Terug naar huis

Vlak daarna kwam Ben met twee kleine tassen de trap af rennen. Celia propte er brood en kaas in en griste hun jassen van de kapstok. Ze hadden niet veel; wat extra kleren, dekens, een handdoek en tandenborstels. Celia zette Ab rechtop, deed hem zijn jas aan en knoopte die dicht. Het liep tegen het einde van de herfst en het was koud. Ze keek nog een keer het huis rond om te zien of ze niks vergeten waren.

‘Denk eraan, Ab, doe hetzelfde als papa,’ instrueerde ze. ‘Niet praten.’

‘Ab, je bent een goeie jongen,’ zei Ben terwijl hij hem een klapje op zijn wang gaf. Dat deed pijn, maar Ab zei niks en knikte gehoorzaam.

Via de achterdeur slopen ze naar buiten. Ben als eerste, gevolgd door Celia, die Ab bij de hand pakte. Het was middag. Op hun hurken volgden ze een hek totdat ze bij een rijtje bomen kwamen dat naar een grasveld leidde. Ze volgden de bomen door nog een paar andere grasvelden en belandden bij een armetierig schuurtje. Ze glipten naar binnen, legden een zeil op de grond, gingen zitten en wachtten daar stil op wat komen ging.

Een paar uur later kwam er iemand van het verzet, gestuurd door hun ‘winkelcontact’, die hen ook geholpen had bij de onderduik in Stroe. Het was te gevaarlijk om in de buurt te blijven, hij zou een chauffeur regelen om hen naar Utrecht te brengen. Ze hadden ongelooflijk veel geluk, zei de man,

dat ze deze zelfde dag nog geholpen konden worden. Voor de broer van Ben, Herry, die vlakbij ondergedoken zat, zou ook nog wat geregeld worden. Ben en Celia knikten, het nieuws drong maar langzaam tot hen door. Ze moesten terug naar hun voormalige appartement, boven de broodjeszaak die Ben jaren had gerund. Ze zouden daar tegen het einde van de dag aankomen, nog voor de avondklok.

Ben luisterde, slecht op zijn gemak. Teruggaan naar Utrecht betekende dat ze in hun eigen huis zouden inbreken. Maar ze hadden geen keus. De verzetsman beloofde spoedig terug te keren en dat deed hij ook, met de chauffeur. De vluchtelingen vertrokken uit het weiland en reden in westelijke richting over onverharde wegen, en vervolgens over de snelweg. In stilte reden ze voort – hoe minder woorden hoe beter.

Ben zag dat ze in de buurt kwamen van de Oude Rijn, het kanaal dat langs de stad liep. Voorover leunend vanaf de achterbank maakte hij oogcontact met Celia en Ab, een glimlach gleed over zijn gezicht. Het was Bens bekende sluwe Mona Lisa-glimlach, dezelfde die hij sportfotografen toonde of klanten in zijn winkel die wisten dat hij topsporter was. Celia knikte – ze had geen idee wat ze zouden aantreffen in hun oude huis. Ze hadden naar Engeland moeten gaan, dacht ze. Maar hij had niet weg gewild, niet weg uit het land dat hem alles gegeven had, alles wat nu systematisch werd afgepakt door de nazi's. Celia merkte dat ze aan het malen was en richtte zich op de slapende Ab, trok hem tegen haar schouder aan.

'Ab, we zijn bijna thuis,' fluisterde ze hem in zijn oor.

Maar het kind was nog steeds in de war door de mannen die met getrokken wapens hun keuken binnengestormd waren.

De man achter het stuur ging rechtop zitten en strekte zijn armen en schouders toen ze de stad binnenreden. Hij stuurde de auto richting Hotel Terminus. Bens flat, zaak en keuken

op de Leidseweg 13 bevonden zich in hetzelfde straatje als dit grote victoriaanse hotel. Utrecht stond vol met oude en nieuwe gebouwen, sommige heel gewoon, andere rijk versierd, in straten met kinderhoofdjes, met trams en grachten. Het was moeilijk om de nazi's of de politie te vermijden, vooral hier in de drukke binnenstad. Er hadden nooit veel Joden in de stad gewoond, maar in het centrum was het nationale hoofdkwartier van de NSB gehuisvest.

Ben merkte dat de chauffeur steeds nerveuzer werd. Hij legde een hand op zijn schouder. 'We zijn er bijna,' zei hij.

Beide mannen inspecteerden de stoepen en straten. Ze waren nog een enkele straat verwijderd van het hotel, er liepen nauwelijks mensen. De chauffeur was van plan hen af te zetten en snel weer te vertrekken, om geen onnodige aandacht te trekken.

'Hier, parkeer hier maar,' zei Ben snel terwijl hij naar een open plek langs de stoep wees.

De man wierp een blik opzij, en stopte de auto.

Ben richtte zich tot Celia en Ab. 'Ab, goed luisteren naar je moeder, ja? Celia, jij gaat er eerst uit. Ik kom zo achter je aan. Haast je niet en kijk niemand aan. Gewoon door blijven lopen, doe maar alsof je aan het winkelen bent. Geef me even de tijd om naar binnen te gaan.'

Celia opende het portier en tilde Ab naar buiten. Met de jongen in haar armen bleef ze even staan voor een etalage van een kledingwinkel. Een moeder met een slaperig blond kind in haar armen, het zag er heel normaal uit. Arisch genoeg in ieder geval.

De chauffeur haalde iets uit het handschoenenkastje en draaide zich om naar Ben. 'Misschien komt dit nog van pas,' zei hij en hij gaf hem een oude schroevendraaier.

'Bedankt,' zei Ben en hij maakte aanstalten om uit te stappen.

‘Hé, wacht even!’ zei de man. ‘Nog niet. Laat me even poolshoogte nemen. Als ik verderop mijn schoenveter vastmaak, dan kun je uitstappen.’ Hij gaf Ben een oude krant en stapte uit.

Ben bleef achterovergeleund op de achterbank zitten en wachtte. Hij liet de schroevendraaier in zijn zak glijden en dacht na over zijn volgende stap. Als het allemaal goed ging, zou hij iedereen binnen een paar minuten het huis in kunnen krijgen. Het kwam niet in zijn hoofd op dat de flat geplunderd zou kunnen zijn, dat de sloten misschien veranderd waren of dat er andere huurders in zaten. Ze waren meer dan drie maanden weg geweest.

Ben deed alsof hij de krant las. Hij bereidde zich voor alsof hij op het punt stond de ring in te gaan. Voor iedere wedstrijd las hij altijd een boek uit de Lord Lister-serie, een goedkope reeks pocketboekjes, in zijn kleedkamer. Zijn held was arts, uitvinder, geslepen spion, dief én gentleman, die altijd bezig was wraak te nemen op het kwaad. Ben was meester in de bokskunst: met zijn precieze bewegingen ontweek hij klappen en deelde krachtige en pijnlijke stoten uit, volop anticiperend op de reacties van zijn tegenstander. Net als Lord Lister onderschatte hij geen enkele tegenstander.

Verderop in de straat hield de chauffeur halt en wierp een blik op de auto. Hij bukte om zijn veter te strikken; Ben, alle spieren in zijn lijf gespannen, stapte snel uit. Het was maanden geleden dat hij zo over een stoep had gelopen. Hij had nooit gedacht dat deze straat ooit zijn ondergang zou kunnen betekenen. Hij keek om zich heen, zag niets ongewoons en liep op het huis af. Bijna even snel verdwenen de chauffeur en zijn auto.

De broodjeszaak van Ben en het appartement daarboven bevonden zich in een onopvallend gebouw, twee ramen in een gevel van donker baksteen. De bovenste verdieping zat ver-

borgen onder een schuin pannendak. Een medewerker had het met Bens geld 'gekocht' toen de nazi's Joodse bedrijven begonnen te confisqueren. Dit was onderdeel van Bens plan om de zaak te redden en ervoor te zorgen dat zijn gezin genoeg te eten zou hebben tijdens de onderduik.

De keuken op de begane grond bevond zich in een uitbouw in een morsige steeg. Een ijzeren brandtrap leidde naar een dakterras waar drie grote dakramen op uitkeken. Achter het verste dakraam zat een deur. Die leidde naar een trap die de keuken verbond met het bovenliggende appartement.

Het schemerde al toen Ben door een kier bij de achterdeur van de keuken gluurde. De winkel was dicht en leeg. Hij piekerde hoe hij Celia en Ab snel naar binnen kon smokkelen. Het terras op het dak lag te veel in het zicht en Celia en Ab waren te onhandig om naar boven te klimmen. Ze moesten wel via de begane grond, door de keuken. Dan zou Ben kunnen inbreken in de flat en hun sporen uitwissen zodat Gerhardus Aalbertsen, de nieuwe eigenaar, niet zou merken dat ze teruggekomen waren.

Voordat ze in juli hadden moeten onderduiken had Ben de dakramen met extra zwart papier bedekt, en reservesleutels verborgen op het dak. Hij trok aan de ijzeren brandtrap die naar het dak leidde om te zien of die stevig genoeg was, greep een spijl en binnen een paar seconden stond hij op het dak. Hij snelde naar het verste dakraam en kreeg het met gemak open. Hij wrong zich naar binnen, liet zich zakken op het aanrecht en trok het raam dicht. Daarna sprong hij op de vloer. Zijn potten, pannen, mixers, het eten; alles lag er nog precies zo bij als de laatste keer dat hij in de keuken was geweest. Hij liep naar de deur van hun appartement – aan de andere kant op slot, ook zoals hij het had achtergelaten. Hij draaide zich om, duwde de deur die op de steeg uitkwam open en gluurde naar buiten.

Al snel kwam Celia de hoek om sluipen, met Ab in haar armen. Toen Ben floot, keek ze op en kwam zo snel ze kon naar hem toe. ‘Naar binnen,’ beval hij terwijl hij Ab van haar overnam. Celia schuifelde de keuken in en legde beide handen op het aanrecht om op adem te komen. Voordat ze op kon kijken was Ben weg om de sleutels te halen.

Celia hoorde voetstappen op het dak. Met Ab in haar armen bleef ze doodstil staan en wachtte. Een paar minuten later hoorde ze geluiden op de trap, een sleutel die omgedraaid werd in een slot en een deur die openging. Ben had een raam naast de deur op het dak opengemaakt en het zwarte papier eraf gescheurd. Hij was naar binnen geklommen en had het raam weer dichtgedaan met het papier ervoor. In een wolk van stof kwam hij tevoorschijn uit het trapgat.

‘Ik ga het huis openmaken,’ zei hij en hij verdween opnieuw. De sleutels pasten nog. Het was donker, koud en kaal, over de meubels die hij had laten staan hingen wat oude lakens. Hij zocht de lucifers en de kaars die hij hier had laten liggen. De lucht was muf en alles was bedekt met een laagje stof.

Ben ging terug om Celia en Ab halen. Met één arm tilde hij de slaperige jongen op, hij pakte de hand van Celia en leidde haar naar de slaapkamer boven het appartement. ‘Blijf hier,’ zei hij, terwijl hij Ab, met zijn jas nog aan, op het bed legde waar ook een oud laken overheen lag. ‘Ik haal wat eten.’ Celia ging naast Ab liggen en hield hem stevig vast. Ze vielen allebei direct in slaap.

Ben liep terug naar de keuken om zijn voetafdrukken en het stof weg te vegen. Terwijl hij de vloer boende, schudde hij zijn hoofd en wierp een blik op het aanrecht. Vol weezin pakte hij een stuk vlees en sneed er dikke plakken vanaf. Het was allemaal de schuld van de nazi's en hun verdomde oorlog; onderduiken, vluchten, de politie omkopen en nu stelen uit

zijn eigen winkel. Wat konden ze nog meer verwachten?

Ben herpakte zich: hij moest voorzichtig zijn. Hij had Aalbertsen meer dan genoeg betaald, maar hij wilde hem niet laten weten dat ze terug waren. Hij legde het vlees terug en maakte alles schoon, controleerde het dakraam en keek nog eens rond. Daarna deed hij de deur naar de steeg voorzichtig open en keek hij naar de steeds donker wordende hemel. Snel deed hij de deur op slot en liep naar boven.